

NEW POLITICAL THEORY ABOUT „KEMALISM AND ERDOGANISM“
 „ქემალიზმის“ და „ერდოღანიზმის“ ახალი პოლიტიკური თეორია

EMZAR MAKARADZE

Professor,

Batumi Shota Rustaveli State University.

Batumi, st. Ninoshvili. 32/35.

6010, Georgia, +995 577 179 745,

emzar.makaradze@bsu.edu.ge

ORCID identifieris0000-0002-8499-9258

Abstract.

In the political life of modern Turkey, both in the 20th and at the beginning of the 21st century, the issue of creating and then changing the new state administration was on the agenda; in the scientific literature it was called the doctrine of "Kemalism" and "Erdoganism".

At the beginning of the 20th century, the founder of the Republic of Turkey, Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938) directed the state development of the country towards the West and proclaimed the path of Europeanization as the main principle of the country's unchanging domestic and foreign policy. The events taking place in Turkey in the first decade of the 21st century showed us that President Recep Tayyip Erdogan began to build a new state ideology in the country, which was sharply different from the Ataturk's "Kemalist" state administration.

The question arises how long the Republic of Turkey will continue to move with democratic and European values and keep the form of government - "Kemalism", if the country passes to the state administration of "Erdoganism".

What is the main doctrine of "Kemalism" and "Erdoganism"?

Kemalism (Turkish: Kemalizm), also known as "Ataturkism" (Turkish: Atatürkçülük, Atatürkçü çı-zmi), is based on the principle of six arrows (Turkish: Altı Ok) and is a core part of the ideology of the Turkish Republic.

Mustafa Kemal Atatürk carried out the reform of "Kemalism". This meant the Westernization of political, cultural, social and religious institutions, including the establishment of democracy, civil and political equality of women (it should be noted that thanks to the reform, women were given the right to participate in elections), the struggle for the separation of religion from school, the development of science, support free education, etc.

"Kemalism" is the name of the ideological and philosophical trend, on the basis of which the Turkish national state was created on the site of the multinational Ottoman Empire and which later, after the death of its founder Mustafa Kemal Atatürk, was declared the official state ideology.

The idea of establishing "Kemalism" was laid down during the existence of the Ottoman Empire, in order to avoid the inevitable overthrow. In the early 20th century, the young Ottomans attempted to establish an ideology of Ottoman nationalism or "Ottomanism" to suppress the development of ethnic nationalism and limit the influence of Islam on democracy. "Kemalism" is a

new, modernized philosophy that has contributed most to the creation of the Republic of Turkey and its subsequent development.

The ideology has 6 main principles: 1. Republicanism; 2. laicism; 3. Nationalism; 4. Nationality; 5. Statism and 6. Revolutionism.

Along with "Kemalism", a new doctrine called "Erdoganism" has been established in modern Turkey.

"Erdoganism" or "Taipism" (Turkish: Erdoğancılık or Tayyipçilik) refers to the political ideals and agenda of Turkish President and former Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan. "Erdoganism" has been described as "the most powerful phenomenon in Turkey since Kemalism", with widespread support throughout the country. Its ideological roots originate in Turkish conservatism, and its political followers are the ruling Justice and Development Party (AKP), which Erdoğan himself founded in 2001.

The term "Erdoganism" first appeared after Erdoğan's victory in the general elections in 2011 and gained more recognition on the world stage due to active foreign policy ideals based on neo-Ottomanism.

The core ideals of "Erdoganism" include a religiously inspired strong centralized leadership based largely on the consent of the electorate and to a lesser extent on power-sharing and institutional checks and balances. Erdoganism has also been strongly influenced by the desire to create a "New Turkey", which rejects the founding "Kemalist" principles of the Republic of Turkey and abolishes key constitutional ideals that contradict Erdoğan's vision of secularism.

Supporters of "Erdoganism" often demand a revival of the cultural and traditional values of the Ottoman Empire and criticize the pro-Western social reforms and modernization initiated against the founder of the Republic of Turkey, Mustafa Kemal Atatürk.

The main pillar of "Erdoganism" originates in the formation of a personality cult around him, which was actively expressed during the Turkish presidential elections in the form of slogans such as "Man of the Nation" (Turkish "Milletin Adam").

The US news agency "Foreign Policy" described "Erdoganism" as an ideology based on a personality cult around Erdoğan and called it a form of populist authoritarianism. "Foreign Policy" also describes Ottomanism (the glorification of the Ottoman Empire), Islamism, suspicion of Western political intervention in the Middle East, rejection of Kemalism, and restrictions on the democratic process and elections as key attributes of "Erdoganism".

When comparing "Kemalism" and "Erdoganism", it was revealed that these two political doctrines have both similarities and significant differences. There are similarities between them in terms of authoritarianism, the neopatrimonial system and populism, as well as in the issue of nationalist rhetoric. The fundamental differences between them are expressed mainly in the replacement of secularism by Islamism, which is characteristic of Kemalism. At the same time, the principle of Westernization of "Kemalism" was replaced by the policy of separating "Erdoganism" from the West and opposing it, which had a significant impact on the formation of a new political course for the country.

Key words: New Political; "Kemalism"; "Erdoganism".

ემზარ მაკარაძე

პროფესორი,

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი. ბათუმი, ნინოშვილის ქ. 32/35.

6010, საქართველო, +995 577 179 745,

emzar.makaradze@bsu.edu.ge

ORCID identifieris0000-0002-8499-9258

აბსტრაქტი

თანამედროვე თურქეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში, როგორც XX ისე XXI საუკუნის დასაწყისში, დღის წესრიგში დადგა ახალი სახელმწიფო მმართველობის დაარსებისა და შემდეგ შეცვლის საკითხი, რომელმაც სამეცნიერო ლიტერატურაში „ქემალიზმისა“ და „ერდოღანიზმის“ დოქტრინის სახელი მიიღო.

ჯერ კიდევ XX საუკუნის დასაწყისში, თურქეთის რესპუბლიკის დამაარსებლმა მუსტაფა ქემალ ათათურქმა (1881-1938), ქვეყნის სახელმწიფოებრივი განვითარების გეზი დასავლეთისაკენ მიმართა და ევროპეიზაციის გზა უცვლელ საშინაო და საგარეო პოლიტიკის უმთავრეს პრინციპად გამოაცხადა.

XXI საუკუნის პირველ ათწლეულში თურქეთში მიმდინარე მოვლენებმა გვაჩვენა, რომ პრეზიდენტმა რეჯეფ თაიფ ერდოღანმა ქვეყანაში დაიწყო ახალი სახელმწიფო იდეოლოგიის შენება, რომელიც მკვეთრად განსხვავდებოდა ათათურქის „ქემალიზმის“ სახელმწიფო მმართველობისგან. ისმება კითხვა, რამდენად გააგრძელებს რესპუბლიკური თურქეთი დემოკრატიული და ევროპული ფასეულობებით სვლას და შეინარჩუნებს „ქემალიზმის“ მმართველობის ფორმას თუ ქვეყანა „ერდოღანიზმის“ სახელმწიფო მმართველობაზე გადავა.

რა არის „ქემალიზმისა“ და „ერდოღანიზმის“ ძირითადი დოქტრინა?

„ქემალიზმი“ (თურქ. Kemalizm), აგრეთვე ცნობილია როგორც „ათათურქიზმი“ (თურქ. Atatürkçülük, Atatürkçü düşünce), რომელიც ეფუძნება ექვსი ისარის პრინციპს (თურქ. Altı Ok) და თურქეთის რესპუბლიკის იდეოლოგიის უმთავრესი ნაწილია.

„ქემალიზმის“ რეფორმა განახორციელა მუსტაფა ქემალ ათათურქმა. იგი გულისხმობდა პოლიტიკური, კულტურული, სოციალური და რელიგიური რეფორმების ვესტერნიზაციას, მათ შორის დემოკრატიის ჩამოყალიბებას, ქალთა სამოქალაქო და პოლიტიკურ თანასწორობას (აღსანიშნავია, რომ რეფორმის გათვალისწინებით ქალებმა არჩევნებში მონაწილეობის უფლება მიიღეს), რელიგიის სკოლისგან გამოყოფისთვის შედეგიანად ბრძოლას, მეცნიერების განვითარებას, უფასო განათლების მხარდაჭერას და ა.შ.

„ქემალიზმი“ ეწოდება იდეოლოგიურ და ფილოსოფიურ მიმდინარეობას, რომლის საფუძველზეც მრავალეროვნული ოსმალეთის იმპერიის ადგილას შეიქმნა თურქული ეროვნული სახელმწიფო და რომელიც, მოგვიანებით, მისი დამაარსებლის მუსტაფა ქემალ ათათურქის სიკვდილის შემდეგ, ოფიციალურ სახელმწიფო იდეოლოგიად გამოცხადდა.

„ქემალიზმის“ ჩამოყალიბების იდეას ჯერ კიდევ ოსმალეთის იმპერიის არსებობის დროს ჩაეყარა საფუძველი, იმ მიზნით, რომ თავიდან აეცილებინათ გარდაუვალი დამხობა. XX საუკუნის დასაწყისში ახალგაზრდა ოსმალეებმა სცადეს, რომ ჩამოეყალიბებინათ ოსმალეთის ნაციონალიზმის იდეოლოგია ან „ოტომანიზმი“, რათა ჩაეხშოთ ეთნიკური ნაციონალიზმის განვითარება და შეეზღუდათ ისლამის გავლენა დემოკრატიაზე. „ქემალიზმი“ თანამედროვე, მოდერნიზებული ფილოსოფიაა, რომელმაც

ყველაზე მეტად შეუწყო ხელი თურქეთის რესპუბლიკის დაარსებას და შემდგომში მის განვითარებას.

იდეოლოგიას აქვს 6 უმთავრესი პრინციპი: 1. რესპუბლიკურობა; 2. ლაიციზმი; 3. ნაციონალიზმი; 4. ხალხოსნობა; 5. ეტატიზმი და 6. რევოლუციურობა.

„ქემალიზმის“ პარალელურად, თანამედროვე თურქეთში დამკვიდრება დაიწყო ახალმა დოქტრინამ, რომელსაც „ერდოღანიზმი“ ეწოდება.

„ერდოღანიზმი“ ან „ტაიპიზმი“ (თურქ. Erdoğanlık ან Tayyipçilik) აღნიშნავს თურქეთის პრეზიდენტისა და ყოფილი პრემიერ-მინისტრის, რეჯეფ თაიფ ერდოღანის პოლიტიკურ იდეალებსა და დღის წესრიგს. „ერდოღანიზმი“ აღწერილია, როგორც „ყველაზე ძლიერი ფენომენი თურქეთში „ქემალიზმის“ შემდეგ და ფართო მხარდაჭერით სარგებლობს მთელი ქვეყნის მასშტაბით. მისი იდეოლოგიური ფესვები სათავეს იღებს თურქული კონსერვატიზმიდან და მისი პოლიტიკური მიმდევარია მმართველი „სამართლიანობისა და განვითარების“ პარტია (AKP), რომელიც თავად ერდოღანმა დააარსა 2001 წელს.

ტერმინი „ერდოღანიზმი“ პირველად გაჩნდა ერდოღანის 2011 წლის საყოველთაო არჩევნებში გამარჯვების შემდეგ, ხოლო უფრო დიდი აღიარება მოიპოვა გლობალურ ასპარეზზე, აქტიური საგარეო პოლიტიკური იდეალების გამო, რომელიც დაფუძნებულია ნეოსმანიზმზე.

„ერდოღანიზმის“ ძირითადი იდეალები მოიცავს რელიგიურ შთაგონებულ ძლიერ ცენტრალიზებულ ხელმძღვანელობას, რომელიც დაფუძნებულია ძირითადად საარჩევნო თანხმობაზე და ნაკლებად ძალაუფლების გამიჯვნაზე და ინსტიტუციურ კონტროლსა და წონასწორობაზე.

„ერდოღანიზმზე“ ასევე ძლიერ გავლენას ახდენს „ახალი თურქეთის“ დაარსების სურვილი, რომელიც ტოვებს თურქეთის რესპუბლიკის დამფუძნებელ „ქემალისტურ“ პრინციპებს და აუქმებს საკვანძო კონსტიტუციურ იდეალებს, რომლებიც ეწინააღმდეგება ერდოღანის ხედვას, როგორცაა სეკულარიზმი.

„ერდოღანიზმის“ მომხრეები ხშირად ითხოვენ ოსმალეთის იმპერიის კულტურული და ტრადიციული ფასეულობების აღორძინებას და აკრიტიკებენ პროდასავლურ სოციალურ რეფორმებსა და მოდერნიზაციას, რომლებიც წამოიწიეს თურქეთის რესპუბლიკის დამფუძნებლის, მუსტაფა ქემალ ათათურქის მიმართ. „ერდოღანიზმის“ ძირითადი მხარდაჭერა პიროვნების კულტის ჩამოყალიბებიდან იღებს სათავეს მის გარშემო. რომელიც აქტიურად გამოიხატა თურქეთის საპრეზიდენტო არჩევნების დროს ლოზუნგების სახით, როგორცაა - „ერის კაცი“, თურქულად ითარგმნება როგორც „Milletin Adam“.

ამერიკულმა საინფორმაციო გამოცემამ „Foreign Policy“- მა აღწერა „ერდოღანიზმი“, როგორც იდეოლოგია, რომელიც ფუნდამენტურად დაფუძნებულია ერდოღანის ირგვლივ პიროვნების კულტზე და მოიხსენიებს მას, როგორც პოპულისტური ავტორიტარიზმის ფორმას. „Foreign Policy“ ასევე აღწერს ოტომანიზმს (ოსმალეთის იმპერიის განდიდებას), ისლამიზმს, ეჭვს დასავლეთის პოლიტიკურ ინტერვენციაში ახლო აღმოსავლეთში, ქემალიზმის უარყოფას და დემოკრატიული პროცესისა და არჩევნების შეზღუდვას, როგორც „ერდოღანიზმის“ მთავარ ატრიბუტებს.

„ქემალიზმის“ და „ერდოღანიზმის“ შედარებისას გამოიკვეთა, რომ ამ ორ პოლიტიკურ დოქტრინას შორის არსებობს როგორც მსგავსებები, ისე მნიშვნელოვანი განსხვავებებიც. მათ შორის მსგავსებაა ავტორიტარიზმის, ნეოპატრიმონიალური სისტემის და პოპულიზმის ნაწილში, ისევე როგორც ნაციონალისტური რიტორიკის საკითხში. მათ შორის არსებული პრინციპული განსხვავებები კი ძირითადად გამოიხატება

ქემალიზმისთვის დამახასიათებელი სეკულარიზმის ისლამიზმით ჩანაცვლებით. ამასთან, „ქემალიზმის“ ვესტერნიზაციის პრინციპი შეცვალა „ერდოლანიზმის“ დასავლეთისგან გამიჯვნის და მასთან დაპირისპირების პოლიტიკამ, რამაც მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა ქვეყნის ახალი პოლიტიკური კურსის ფორმირებაზე.

საკვანძო სიტყვები: ახალი პოლიტიკა; „ქემალიზმი“; „ერდოლანიზმი“.

შესავალი

თანამედროვე თურქეთის ორი ძირითადი პოლიტიკური დოქტრინის - „ქემალიზმის“ და „ერდოლანიზმის“ შესწავლა და მისი ანალიზი, იმ გარემოებამ განაპირობა, რომ ქართულ ისტორიოგრაფიაში სათანადო ყურადღება არ ეთმობა ხსენებულ პრობლემას და არ მოგვეპოვება აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით ფუნდამენტური სამეცნიერო შრომები.

წინამდებარე ნაშრომში, „ქემალიზმის“ და „ერდოლანიზმის“ ანალიზს უწყვეტ ჯაჭვში განვიხილავთ, რაც საშუალებას მოგვცემს, ნათლად წარმოვადგინოთ როგორც საკითხის ისტორიული ასპექტი, ისე მისი დღევანდელი რეალობა. ჩვენ შევეცადეთ მკვეთრი ზღვარი გაგვევლო იმ პრობლემებს შორის, რომლებმაც აქტიურად იჩინა თავი მათ ურთიერთობაში. მკითხველის განსასჯელია, თუ რამდენად შევძელით ეს.

მეთოდი

სტატიაში კრიტიკული ანალიზის მეთოდით შესწავლილია თანამედროვე თურქეთის ორი ძირითადი პოლიტიკური დოქტრინის - „ქემალიზმის“ და „ერდოლანიზმის“ საკითხი. ნაშრომი დაფუძნებულია საკითხის ირგვლივ არსებულ სამეცნიერო ლიტერატურაზე.

შედეგები

თანამედროვე თურქეთის ორი ძირითადი პოლიტიკური დოქტრინის - „ქემალიზმის“ და „ერდოლანიზმის“ ანალიზმა და აღნიშნული საკითხების შესწავლამ, შესაძლებლობა მოგვცა, ნათლად გაგვეაზრებინა პრობლემის საკვანძო საკითხები და ისტორიული ასპექტები.

სტატიაში გამოიხსნულია „ქემალიზმის“ და „ერდოლანიზმის“ ცალკეული საკითხები და ახლებურადაა წარმოდგენილი თანამედროვე მიდგომები.

დისკუსია

XXI საუკუნის პირველ ათწლეულში, თურქეთში მიმდინარე მოვლენებმა, გვაჩვენა, რომ ქვეყანაში ყალიბდება ახალი სახელმწიფო დოქტრინა. ისმება კითხვა, გააგრძელებს რესპუბლიკური თურქეთი დემოკრატიული და ევროპული ფასეულობებით სვლას და შეინარჩუნებს მუსტაფა ქემალ ათათურქის სახელმწიფო მმართველობას თუ მოგვევლინება როგორც ახალი, განსხვავებული სახელმწიფო ერთეული.

თურქეთისა და მისი ლიდერის რეჯეფ თაიფ ერდოლანისათვის, ისლამი ინსტრუმენტია, რომლითაც მას სურს პოლიტიკური სისტემის სტაბილიზაცია და თურქეთის ტრადიციულ, კონსერვატიულ საზოგადოებად ჩამოყალიბება, სადაც ნაკლები იქნება სოციალური, ეთნიკური და სხვა სამოქალაქო უფლებებთან დაკავშირებული პროტესტის გენერირების შესაძლებლობა.

უახლოესი ათწლეულები კი, პასუხს გაცემს კითხვას, შეიძლება თუ არა მუსლიმური კულტურის მატარებელი ქვეყნის ადაპტაცია დემოკრატიულ, დასავლურ ცივილიზაციასთან და როგორი იქნება მისი შედეგები.

ნებისმიერი ქვეყანას, რომელიც გადაწყვეტს დემოკრატიული განვითარების ღირებულებებზე ავიდეს, სჭირდება ძლიერი საზოგადოებრივი და პოლიტიკური ნება. ჯერ კიდევ თურქეთის რესპუბლიკის დამაარსებლის მუსტაფა ქემალ ათათურქის (1881-1938) გადაწყვეტილებით, მუსლიმური კულტურის მატარებელი ქვეყნის სახელმწიფოებრივი განვითარების გეზი დასავლეთისკენ იქნა მიმართული და ევროპეიზაციის გზა უცვლელ საგარეო პოლიტიკურ პრინციპად იქნა გამოცხადებული. მუსტაფა ქემალ ათათურქის მიერ შემუშავებული ექვსი პრინციპი, რომელიც „ქემალიზმის“ სახელითაა ცნობილი - რესპუბლიკანიზმი, ლაიციზმი, ნაციონალიზმი, ხალხოსნობა, ეტატიზმი, რევოლუციონიზმი, თურქეთის კონსტიტუციის პრემულაშია ჩაწერილი და ისინი ამ ეტაპისათვის გადახედვას არ ექვემდებარებიან (მაკარაძე, 2009:8).

„ქემალიზმის“ პოლიტიკური იდეოლოგია, ათწლეულების განმავლობაში იყო თურქული ნაციონალიზმი და სეკულარიზმი. „ქემალიზმის“ მნიშვნელოვანი მახასიათებელი იყო აგრეთვე თავად მ. ქ. ათათურქის პიროვნების კულტი, რისი გარკვეული დასტური მისი გვარცაა, რაც ითარგმნება, როგორც „თურქთა მამა“ და აგრეთვე იმ იდეოლოგიის სახელწოდება, რომელიც ათათურქის სახელიდან წარმოდგა (მანჩხაშვილი, მაკარაძე, 2014:23).

რესპუბლიკური თურქეთის დამაარსებელმა მუსტაფა ქემალ ათათურქმა სეკულარიზმისა და ევროპეიზმის პრინციპებზე „ახალი თურქეთი“ დააფუძნა. თანამედროვე თურქეთის პოლიტიკური ცხოვრება, მნიშვნელოვანწილად იქცა ამ პრინციპსა და რელიგიური ხასიათის მქონე ე.წ. თურქულ „ტრადიციონალიზმს“ შორის ბრძოლის მიზეზად.

არის თუ არა თანამედროვე თურქეთი მისი დამფუძნებელი რ. თ. ერდოღანი, მუსტაფა ქემალ ათათურქის იდეური მემკვიდრე?

თანამედროვე თურქეთში განიხილავენ ორ ძირითად პოლიტიკურ დოქტრინას - „ქემალიზმს“ და „ერდოღანიზმს“. რომლებსაც აქვთ გარკვეული საერთო მახასიათებლები, თუმცა მათ შორის არსებობს პრინციპული განსხვავებებიც.

ბოლო ოცდასამი წელია, დანარჩენ მსოფლიოსთან ერთად, ინტერესით ვადევნებთ თვალყურს რესპუბლიკურ თურქეთში მიმდინარე პოლიტიკურ მოვლენებს, მისი ქარიზმატული ლიდერის, პრეზიდენტ რეჯეფ თაიფ ერდოღანის და ისლამური ფასეულობის მქონე „სამართლიანობისა და განვითარების“ (Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) პარტიის საქმიანობას.

„სამართლიანობისა და განვითარების“ პარტიას ისლამური ფესვები გააჩნია. პოლიტიკურ ისლამს კი ქვეყანაში დიდი ისტორია აქვს ჯერ კიდევ XX საუკუნის 70-იან წლებში „ქემალიზმის“ დოქტრინის საწინააღმდეგოდ რომ აღმოცენდა.

ისლამური იდეოლოგიის მქონე პოლიტიკური პარტიები („ეროვნული ხსნის“ პარტია, „კეთილდღეობის“ პარტია) ეწინააღმდეგებოდნენ „ქემალიზმის“ პრინციპებს, მათ შორის, განსაკუთრებით სეკულარულ ნაციონალიზმს, ვესტერნიზაციას და მოდერნიზაციას. ერთ-ერთი ასეთი პარტია იყო „კეთილდღეობის“ პარტია (RF), რომლის მანდატით 1994 წელს რეჯეფ თაიფ ერდოღანმა გაიმარჯვა და გახდა სტამბოლის მერი.

ისლამური იდეოლოგიის „კეთილდღეობის“ პარტია ხელისუფლებაში 1995-1997 წლებში იყო. 1997 წლის 28 თებერვალს, პრეზიდენტმა სულეიმან დემირელმა მოიწვია ეროვნული უშიშროების საბჭოს სხდომა, რომელმაც თურქეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში, მნიშვნელოვანი ცვლილებები განახორციელა. რის შედეგადაც „კეთილდღეობის“ პარტიამ დაკარგა ძალაუფლება, თუმცა, თურქი ისლამისტების ახალგაზრდა რეფორმისტთა თაობამ მალევე განაცხადა, რომ შეიცვალა თავისი შეხედულებები დემოკრატიისა და სხვა დასავლური ფასეულობების სასარგებლოდ მათ შორის იყო ახალგაზრდა რ. თ. ერდოღანიც.

დემოკრატიულ ფასეულობებზე აპელირებით, 2001 წელს, რ. თ. ერდოღანის ხელშეწყობით დაარსდა „სამართლიანობისა და განვითარების“ პარტია, რომელმაც 2002 წლის საპარლამენტო არჩევნებში გაიმარჯვა და მოვიდა ხელისუფლებაში, რის შემდეგაც ევროკავშირში გაწევრიანება გამოცხადდა ქვეყნის საგარეო პოლიტიკის მთავარ პრიორიტეტად, მიუხედავად იმისა, რომ „სამართლიანობისა და განვითარების“ პარტიის მანიფესტად წოდებულ „სტრატეგიულ სიღრმეში“ ევროკავშირის წევრობა გამოცხადებულია თურქეთისთვის სასურველ, მაგრამ არა მთავარ სტრატეგიულ მიზნად.

„სამართლიანობისა და განვითარების“ პარტიის მმართველობის მეორე პერიოდიდან (2007-წლიდან), ქვეყანაში გამოიკვეთა დემოკრატიული ინსტიტუტების დასუსტების და რეისლამიზაციის ზრდის პროცესი, რასაც პარტია ოფიციალურად უარყოფდა (ქალების მიერ ბურკის ტარების აგრძალების გაუქმება, ალკოჰოლური სასმელების მოხმარებაზე შეზღუდვების დაწესება, რელიგიური მიმართულების სკოლების გახსნა, საჯარო სკოლებში და უმაღლეს სასწავლებლებში, მათ შორის სამხედრო აკადემიაში, ისლამის სავალდებულო საგნად შეტანა და სხვა).

რეჟეფ თაიფ ერდოღანის ხელისუფლება „ქემალიზმის“ რიგი დებულებების ცვლილებას დღესაც აქტიურად ახორციელებს. იგი მხარს უჭერს დემოკრატიული, სეკულარული საზოგადოების ისლამურ ტრადიციულ საზოგადოებად გარდაქმნას და უარს ამბობს სოციალურ მოდერნიზაციაზე. რ. თ. ერდოღანმა შემოიტანა ე.წ. „ახალი თურქეთის“ კონცეფცია, რასაც სამეცნიერო ლიტერატურაში „ერდოღანიზმის“ სახელით მოიხსენიებენ და რომელსაც ახასიათებს შემდეგი ნიშნები: ავტორიტარიზმი, როგორც მართვის ფორმა; ნეოპატრიმონიალიზმი, როგორც ეკონომიკური სისტემა; ანტიელიტიზმი/პოპულიზმი, როგორც პოლიტიკური სტრატეგია და ისლამიზმი, როგორც პოლიტიკური იდეოლოგია, ნაციონალიზმი და მორალიზმი.

ავტორიტარულ ქვეყნებს ახასიათებს სამი ძირითადი ფაქტორი: ოპოზიციისათვის დატოვებული არათანაბარი სამოქმედო არეალი, სერიოზული დარღვევებით ჩატარებული არჩევნები და ადამიანის უფლებების მასობრივი შელახვის ფაქტები.

2011 წლიდან, მას შემდეგ, რაც „სამართლიანობისა და განვითარების“ პარტია მესამედ ჩაუდგა სათავეში სახელმწიფო მმართველობას, უკვე შეინიშნებოდა ავტორიტარიზმის ყველა ზემოჩამოთვლილი ნიშანი: უკიდურესად შეიზღუდა სამოქმედო არეალი ოპოზიციური პარტიებისთვის, პოლიტიკოსებისთვის, დამოუკიდებელი მედიისთვის, განხორციელდა დაპატიმრებები, რეპრესიები და სხვა.

მიუხედავად იმისა, რომ რესპუბლიკურ თურქეთში არასდროს ყოფილა დამკვიდრებული ლიბერალური დემოკრატია, 1950-იანი წლების შემდეგ ქვეყანაში ყოველთვის ტარდებოდა თავისუფალი არჩევნები. წაგების შემთხვევაში ხელისუფლებები მშვიდობიანად ტოვებდნენ მმართველ პოზიციებს. მაგრამ 2015 წლის ივნისის და ნოემბრის არჩევნებმა და, განსაკუთრებით, 2017 წლის რეფერენდუმმა აჩვენა, რომ ეს საარჩევნო ტრადიცია წარსულს ჩაბარდა.

ეჭვს არ იწვევს ის ფაქტი, რომ „ერდოღანიზმის“, როგორც „ახალი თურქეთის“ პოლიტიკური მმართველობის არსებითი მახასიათებელია კლასიკური ავტორიტარულილობა.

„ერდოღანიზმისთვის“ დამახასიათებელი მნიშვნელოვანი ფაქტორია „ნეოპატრიმონიალიზმი“, ნეოპატრიმონიალური სისტემის პირობებში მმართველებსა და მართულებს შორის ნებისმიერი სახის ურთიერთობა, მათ შორის პოლიტიკური და ადმინისტრაციული, დაიყვანება პიროვნულ ურთიერთობამდე. ეს ურთიერთობები კი მოიაზრებს მმართველისადმი ლოიალობასა და უსიტყვო დაქვემდებარებას (Erdoğanizm, 2021:13).

„ერდოლანიზმის“ კიდევ ერთი მახასიათებელია ანტიელიტიზმი/პოპულიზმი, რომელიც წარმოადგენს პოლიტიკის ერთგვარ მორალისტურ აღქმას, როდესაც საზოგადოება იყოფა მორალურად „წმინდა“ და „სხვა“ ნაწილებად. „სხვებში“ პოპულისტები მოიაზრებენ კორუფციონერებს და გაბატონებულ კლასებს, ისევე, განსხვავებული იდენტობის მქონე ადამიანებს. ამასთან, პოპულისტები არიან არა მხოლოდ ანტიელიტისტები, არამედ ანტიპლურალისტებიც. ისინი უარყოფენ წარმომადგენლობით დემოკრატიასა და მის ინსტიტუციებს. მიიჩნევენ რა საკუთარ თავს ხალხის ერთადერთ ლეგიტიმურ წარმომადგენლად. ნებისმიერი, ვინც მათ არ უჭერს მხარს, მათი მტერია. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ პოპულისტებისთვის ზემოთ განხილული ავტორიტარიზმი და ნეოპატრიმონიალიზმი ქვეყნის მართვის აპრობირებული მეთოდია. რ. თ. ერდოლანი და მისი „სამართლიანობისა და განვითარების“ პარტიაც კლასიკური პოპულისტური ხერხებით და მეთოდებით მართავენ ქვეყანას. ამ დოქტრინით, ისინი საზოგადოებას ყოფენ პატიოსან მოქალაქეებად და კორუფციულ ელიტად, ამასთან, რ. თ. ერდოლანი, საკუთარ თავს წარმოაჩენს „სახალხო“ პოლიტიკოსად. გარდა ამისა, 2011 წლის შემდეგ გაიზარდა რ. თ. ერდოლანის პიროვნების კულტის მნიშვნელობაც, რამაც თანამედროვე თურქეთში დღის წესრიგში დააყენა ერის მხსნელის, ახალი „ათათურქის“ საკითხიც.

რ. თ. ერდოლანი, როგორც „ქარიზმატული“ ლიდერი, აქტიურია ნაციონალისტური რიტორიკით, რომელიც ცდილობს უტოპიური პოლიტიკური მიზნების მიღწევას როგორც საშინაო, ისე საგარეო პოლიტიკაში (მაგ., 1923 წლის ლოზანის ხელშეკრულების გადახედვა და თურქეთის მიერ ოტომანთა იმპერიის ზოგიერთი ტერიტორიის დაბრუნება, რომლებიც ამჟამად სხვა სუვერენული სახელმწიფოების ფარგლებშია).

რ. თ. ერდოლანის პოლიტიკური პოპულიზმის ნაწილია ასევე დასავლეთის და განსაკუთრებით აშშ-ს არაერთგზის დადანიშნულება სხვადასხვა კონსპირაციულ შეთქმულებებში. რ. თ. ერდოლანის ანტიდასავლური რიტორიკის მიზეზია დასავლეთისაგან მტრის ხატის შექმნა, ის ცდა რასაც წარმატებით იყენებს შიდა-პოლიტიკურ ასპარეზზე საკუთარი პოზიციების განმტკიცებისა და ქვეყნის რეალური პრობლემებიდან მოსახლეობის ყურადღების გადატანისათვის.

ისლამიზმი წარმოადგენს ისლამის ინსტრუმენტალიზების ფორმას იმ ინდივიდების, ჯგუფების თუ ორგანიზაციების მხრიდან, რომლებსაც აქვთ პოლიტიკური მიზნები. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ისლამისტები არიან ცალსახად რაციონალური აქტორები, რომლებიც თეოლოგიურ იდეალებს „ცვლიან“ პოლიტიკურ ქულებში. ისინი იყენებენ იდეოლოგიას საარჩევნო ხმების მოპოვებისა და ხელისუფლებაში მოსვლის შემდეგ თავიანთი პოლიტიკის გასამართლებლად.

„ქემალიზმის“ იდეოლოგიით, თურქეთი, კონსტიტუციურ და სეკულარულ რესპუბლიკას წარმოადგენდა, სადაც ისლამის როლი საზოგადოებაში მინიმუმამდე იყო დაყვანილი. მიუხედავად ამისა, ისლამი თურქული საზოგადოებიდან არსად წასულა. თურქეთში ისლამმა ფარული გამლიერება 1980 წლის 12 სექტემბრის სახელმწიფო გადატრიალების შემდეგ დაიწყო (მაკარაძე, 2019:230).

თვალსაჩინო გამლიერება კი ისლამმა 2002 წლიდან დაიწყო, როდესაც ქვეყნის ხელისუფლებაში ისლამური ორიენტაციის მქონე „სამართლიანობისა და განვითარების“ პარტია და მისი ლიდერი რეჯეფ თაიფ ერდოლანი მოვიდა (მაკარაძე, 2019:231). სწორედ ამ პერიოდიდან თურქეთში 17 ათასი ახალი მეჩეთი აშენდა. დღეისათვის თურქეთში ორჯერ მეტი მეჩეთია, ვიდრე ირანის ისლამურ რესპუბლიკაში.

2007 წლიდან რ. თ. ერდოლანისა და „სამართლიანობისა და განვითარების“ პარტიის ხედვა გახდა მხოლოდ ისლამისტური, ხოლო 2011 წელს ხელისუფლების კონსოლიდირების შემდეგ პარტიამ დაიწყო თურქული საზოგადოებისა და პოლიტიკის

ისლამიზაციის ამბიციური გეგმის განხორციელება. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ეს პროცესი არ ნიშნავს იმას, რომ თურქეთი გახდა თეოკრატიული სახელმწიფო, რადგან ქვეყნის რელიგიური ისტებლიშმენტი მთლიანად პოლიტიკოსებისადმი დაქვემდებარებული და არ გააჩნია დამოუკიდებელი პოლიტიკური პოზიციები. ამასთან, ისლამისტები თავიანთ დოქტრინებს აყალიბებენ უმეტესად ნაციონალური კონტექსტიდან გამომდინარე, რის გამოც მათთვის მმართველობის იდეალური ფორმა ან ოტომანური სასულთნო, ან სუნიტური ხალიფატი ანდა შიიტური იმამატი შესაბამისი ეროვნული იდენტობიდან გამომდინარე. სწორედ ამით აიხსნება ა. დავითოღლუს „სტრატეგიულ სიღრმეში“ ოტომანური წარსულისთვის ასეთი დიდი მნიშვნელობის მინიჭება როგორც საშინაო, ისე საგარეო პოლიტიკის ფორმირებისას და ამით აიხსნება ზოგადად, ნეოოტომა-ნიზმის ქვეყნის „ახალ იდენტობად“ ჩამოყალიბების ფაქტი.

ისლამიზმა, ისე როგორც მისმა პოპულიზმმა „ახალი თურქეთის“ იდეოლოგიაში თავი იჩინა ქვეყნის საგარეო პოლიტიკურ ქმედებებშიც. 2016 წელს თურქეთში არშემდგარი სახელმწიფო გადატრიალების შემდეგ რ. თ. ერდოღანის ანტიდასავლური რიტორიკა იმდენად შორს წავიდა, რომ დაპირისპირება გადაიტანა მუსლიმურ თურქეთსა და ქრისტიანულ დასავლეთს შორის რელიგიურ-ცივილიზაციურ ჭრილში, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს მისი ხელისუფლების მიერ რელიგიის პოლიტიკური მიზნებისათვის გამოყენების ფაქტს (ბოკუჩავა, 2020:256).

ქვეყანაში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა „თურქული ეროვნული იდენტობის“ ჩამოყალიბების ფაქტს. რ. თ. ერდოღანის მმართვეობამ რევოლუციური დარტყმა მიაყენა მ. ქ. ათათურქის მიერ შექმნილ თურქი ერის იდენტობას, რაც თურქული საზოგადოების ნაწილისათვის შოკის მომგვრელი აღმოჩნდა.

ოსმალეთის იმპერიის დაშლის შემდეგ, რომელიც მულტიეთნიკური წარმონაქმნი იყო, მ. ქ. ათათურქმა, დასუსტებული თურქეთის კიდევ უფრო დაშლა თავიდან რომ აეცილებინა, „ახალი თურქი“ ერის მშენებლობა დაიწყო. ნებისმიერი, ვინც თურქეთის რესპუბლიკის ტერიტორიაზე ცხოვრობდა და ამ ქვეყნისათვის იღვწოდა იყო, თურქი. ასწლეულების განმავლობაში ამ პარადიგმას ემყარებოდა თურქული ნაციონალიზმი, თურქეთის ერის მონოლითურად ქცევის პროცესს ფარულად ეწირებოდა სხვადასხვა ეთნიკური უმცირესობები და მათი წარმომავლობის საკითხი ნელ-ნელა ტაბუირებული ხდებოდა. ამ მხრივ საინტერესოა თურქეთის პრეზიდენტის მიერ წარმოთქმული მოსაზრება. რ. თ. ერდოღანი ერთ-ერთ ინტერვიუში დასძენდა: „კითხულობდნენ თუ საიდან ვიყავი, ერთმა ქართველიაო, მეორემ - სომეხიო, მაგრამ მე მამით და ბაბუით, ყოველმხრივ თურქი ვარ“.

თურქეთის პრეზიდენტმა, ქვეყნის სახელმწიფო უსაფრთხოების სამსახურის მოქალაქეთა რეგისტრაციის საიდუმლო საინფორმაციო ბაზა საჯარო და ყველასათვის მისაწვდომი გახადა. თურქეთის ნებისმიერ მოქალაქეს შესაძლებლობა მიეცა, გაერკვია მისი წინაპრების წარმომავლობა XIX საუკუნის შუა პერიოდიდან მოყოლებული დღემდე. ბაზის გახსნიდან, მხოლოდ რამდენიმე დღეში 8 მილიონმა თურქმა გამოიკვლია საკუთარი გენეოლოგიური შტო. აღმოჩნდა, რომ აქამდე ეროვნებით თურქთა ნაწილს სომხური, ბერძნული, ებრაული, ლაზური და არაბული წარმომავლობა ჰქონდა.

ამ მოვლენამ თავდაყირა დააყენა ათათურქის დროიდან არსებული, ერთიანი თურქი ერის იდენტობის შექმნის პოლიტიკა.

„ქემალიზმსა“ და „ერდოღანიზმს“ შორის დაპირისპირება საგარეო პოლიტიკაშიც აისახა. ათათურქის ევროპული ვესტერნიზაცია ერდოღანის მკვეთრმა ანტიდასავლურმა რიტორიკამ და დასავლური სამყაროსაგან დაშორებამ ჩაანაცვლა.

რ. თ. ერდოლანი დღეს განმათავისუფლებელ მოძრაობას ახორციელებს, რომელმაც თურქეთი დასავლეთის ჩრდილიდან უნდა გამოიყვანოს და დასაბამი მისცეს ახალ, სუვერენულ რესპუბლიკურ თურქეთს, რომელსაც საკუთარი, დამოუკიდებელი ინტერესები ამოძრავებს.

„ქემალიზმის“ პრინციპებიდან გადახვევის მაგალითი იყო 2017 წლის 16 აპრილს, მმართველი „სამართლიანობისა და განვითარების“ პარტიის და მისი დამფუძნებლის, პრეზიდენტ რ. თ. ერდოლანის მიერ თურქეთში ჩატარებული საკონსტიტუციო რეფერენდუმი. ამომრჩევლებმა ხმა მისცეს თურქეთის კონსტიტუციაში 18 ცვლილებას. რომელიც მოიცავდა ქვეყნის საპარლამენტო სისტემიდან საპრეზიდენტოზე გადასვლას, პრემიერ-მინისტრის თანამდებობის გაუქმებას, ასევე საპარლამენტო მანდატთა რაოდენობის 550-დან 600-მდე გაზრდას და თურქეთის უზენაესი სასამართლოსა და პროკურორების კოლეგიის (HSYK) რეფორმირებას (Yilmaz, Bashirov, 2018:8).

რეფერენდუმის შემდეგ პრეზიდენტი გახდა, როგორც სახელმწიფოს, ისე მთავრობის მეთაური. მას მიეცა უფლება, დანიშნოს მინისტრები და ვიცე-პრეზიდენტი. პრეზიდენტს შეუძლია გასცეს აღმასრულებელი განკარგულებები.

ფაქტობრივად, ამ რეფერენდუმის შემდეგ „ქემალისტური“ თურქეთი დიდი გამოწვევების წინაშე დადგა. თურქულ საზოგადოებაზეა დამოკიდებული, თუ რა გზას აირჩევს მომავალში რესპუბლიკური თურქეთი.

კულტურათაშორისი დიალოგის გადახვევის ნათელი მაგალითია, სტამბოლში აია-სოფიას ტაძრის მეჩეთად გადაკეთება.

თურქეთის სახელმწიფო საბჭოს მიერ 2020 წლის 10 ივლისს მიღებული გადაწყვეტილებით, აია-სოფიას ტაძარი მეჩეთად გადაკეთდა და აქ მუსლიმური მსახურება დაიწყო. მთავრობამ, გააუქმა 1934 წლის გადაწყვეტილება, რომლის მიხედვით სტამბოლში მდებარე აია-სოფიას ტაძარი მუზეუმად გადაკეთდა. შესაბამისად, ქრისტიანული სამყაროს მნიშვნელოვანი სიმბოლო, აია-სოფიას ტაძარი კვლავ მეჩეთი გახდა.

თურქეთის, ამ გადაწყვეტილებას საერთაშორისო საზოგადოების მხრიდან დიდი გამოხმაურება მოჰყვა. ეკლესიათა მსოფლიო საბჭომ თურქეთის პრეზიდენტს რეჯეფ თაიფ ერდოლანს გადაწყვეტილების გაუქმებისკენ მოუწოდა.

თურქეთის პრეზიდენტს გადაწყვეტილების გაუქმებისკენ ასევე მოუწოდა აშშ-ის ყოფილმა სახელმწიფო მდივანმა მაიკ პომპეომ. აშშ-ის სენატის წევრების, საგარეო საქმეთა კომიტეტის თავმჯდომარის, ჯიმ რიშის და რობერ მენდენესის განცხადებით კი, ერდოლანის გადაწყვეტილება ქრისტიანების შეურაცხყოფაა.

„ჩვენ, მტკიცედ ვგმობთ პრეზიდენტ ერდოლანის გადაწყვეტილებას, წმინდა სოფიას მეჩეთად გადაკეთების თაობაზე. ისტორიის გარკვეულ მომენტებში წმინდა სოფიას ტაძარი ქრისტიანებისა და მუსლიმების თაყვანისცემის ადგილი, ხოლო ათწლეულების განმავლობაში ყველა სარწმუნოების ხალხისათვის არაჩვეულებრივი და სტუმართმოყვარე ცენტრი იყო“.

თურქეთის პრეზიდენტმა, მათ საპასუხოდ განაცხადა, რომ აია-სოფია თურქეთის სუვერენიტეტის საკითხია და არავის შეუძლია ამ საქმეში ჩარევა, ასევე ერდოლანმა აღნიშნა, რომ აია-სოფიასათვის სტატუსის შეცვლით, თურქეთის ხელისუფლებამ ისტორიული შეცდომა გამოასწორა.

დასკვნა

თურქეთის მოვლენებმა, XXI საუკუნის პირველი ათწლეულის ჩათვლით, გვაჩვენა, რომ ქვეყანა ყალიბდება ძლიერ სახელმწიფოდ. ისმება კითხვა, რამდენად გააგრძელებს ის

დემოკრატიული ფასეულობებით სიარულს და რამდენად შეინარჩუნებს „ქემალიზმის“ ევროპული ღირებულების სახელმწიფო მმართველობას.

„ერდოღანიზმის“ მთავარი მიზანი ნეოოსმალური სახელმწიფოს შექმნაა. იმისდა მიუხედავად, რომ თანამედროვე თურქეთი თავს ოსმალეთის იმპერიის სამართალმემკვიდრედ არ მიიჩნევს, მას სურს სახელმწიფოს ოსმალეთის დროინდელი ძლიერება დაუბრუნოს, რაც „ქემალიზმის“ გზის შეცვლის ტოლფასია.

შეიძლება ითქვას, რომ ერდოღანის მთავარი პრობლემა, განსხვავებით ქემალ ათათურქისაგან, გახლავთ ის, რომ ათათურქი, ხელისუფლების სათავეში სამხედრო პირის, გენერლის რანგში მოვიდა, ხოლო რ. თ. ერდოღანი არჩევნების, დემოკრატიული მანდატის გზით. შესაბამისად, ის საკუთარი რევოლუციური განზრახვების უდიდეს წინააღმდეგობას აქ აწყდება. თურქეთში კრიზისიც სწორედ ამ მოცემულობის გამოა შექმნილი. შეგვიძლია ვთქვათ, რომ თურქული საზოგადოება ორ: პროერდოღანულ და ანტიერდოღანულ ჯგუფებადაა დაყოფილი. ხოლო იქიდან გამომდინარე, რომ თურქეთში დემოკრატია ჯერ კიდევ დიდი პოპულარობით სარგებლობს, რ. თ. ერდოღანის იდეების განხორციელებას ეს ფაქტორი ხელს უშლის. რაც, თავის მხრივ, გახდა მიზეზი ერდოღანის ანტილიბერალური მიდგომებისა. მან დემოკრატია და ლიბერალიზმი უკიდურესად შეზღუდა საკუთარი მიზნების მისაღწევად და ნაცვლად იმისა, რომ მრავალფეროვანი, პლურალისტური საზოგადოების განვითარებისათვის ეზრუნა, მან საკუთარი მოწინააღმდეგეების დაკავებები დაიწყო და მათ დისიდენტების სტატუსიც მიანიჭა.

„ქემალიზმის“ და „ერდოღანიზმის“ შედარებისას გამოიკვეთა, რომ ამ ორ პოლიტიკურ დოქტრინას შორის არსებობს როგორც მსგავსებები, ისე მნიშვნელოვანი განსხვავებებიც. მათ შორის მსგავსებაა ავტორიტარიზმის, ნეოპატრიმონიალური სისტემის და პოპულიზმის ნაწილში, ისევე როგორც ნაციონალისტური რიტორიკის საკითხში. მათ შორის არსებული პრინციპული განსხვავებები კი ძირითადად გამოიხატება ქემალიზმისთვის დამახასიათებელი სეკულარიზმის ისლამიზმით ჩანაცვლებით. ამასთან, „ქემალიზმის“ ვესტერნიზაციის პრინციპმა შეცვალა „ერდოღანიზმის“ დასავლეთისაგან გამიჯვნის და მასთან დაპირისპირების პოლიტიკამ, რამაც მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა ქვეყნის ახალი პოლიტიკური კურსის ფორმირებაზე.

2023 წელი, რესპუბლიკური თურქეთის ისტორიაში გადამწყვეტი იქნება. ქვეყანას დაარსებიდან 100 წელი უსრულდება და 14 მაისის საპრეზიდენტო და საპარლამენტო არჩევნები, რადგან ამით განისაზღვრება, თუ როგორი იქნება 85 მილიონიანი ქვეყნის მომავალი და რა ადგილს დაიკავებს თანამედროვე თურქეთში ორი ძირითადი პოლიტიკური დოქტრინა - „ქემალიზმი“ და „ერდოღანიზმი“ გრძელვადიან პერსპექტივაშიც.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ბოკუჩავა, თ. (2020). *ერდოღანიზმისთვის გაგებისთვის*. ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო, ტ. XII, თბილისი, 2020;

მაკარაძე, ე. (2009). *მუსტაფა ქემალ ათათურქის როლი რესპუბლიკურ თურქეთში*. ბათუმი;

მაკარაძე, ე. (2019). *თურქეთის ისტორია 1918-2018 (სალექციო ჩანაწერები)*. თბილისი;

- მანხაშვილი მ., მაკარაძე ე. (2014). *ქემალიზმი და დემოკრატიზაცია თურქეთში. თბილისი*;
- Atatürk Kemal* (1975). Nutuk, c.III , İstanbul;
- Bülent, Arınç (2013). „Tayyipçi olmayınız“. *CNN Türk*. 27 Aralık 2013. 29 Aralık 2013 tarihinde kaynağından arşivlendi;
- YENİ TÜRKÇE SÖZLÜK*. (1986). Ankara;
- „*Erdoğanizm ve üzerine oturduğu dört ana sütun*“. (2021). Tr724. 27 Mart 2018. 30 Mart 2018 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 12 Şubat ;
- Yilmaz, I., Bashirov G., (2018). *The AKP after 15 Years: Emergence of Erdoganism in Turkey, Third World Quarterly*. DOI: 10.1080/01436597.2018.1447371;
- Sıtkı, Özcan. (2014). „Davutoğlu'nun hocası şokta“, *Zaman*, December 17, 2014;
- Warning, M., Kardas, T. (2011). *The Impact of Changing Islamic Identity on Turkey 's New Foreign Policy*. *Turkish Journal of International Relations*. Vol. 10, NO. 2-3. 158-160. www.alternativesjournal.net.

REFERENCES

- Bok'uchava, T. (2020). *Erdoghanizmistvis Gagebistvis (Understanding Erdoganism)*. Akhlo Aghmosavleti da Sakartvelo, T.XII, Tbilisi;
- Mak'aradze, E. (2009). *Must'afa Kemal Atatürkis Roli Resp'ublik'ur Turketshi (The role of Mustafa Kemal Atatürk in Republican Turkey)*. Batumi;
- Mak'aradze, E. (2019). *Turketis Ist'oria 1918-2018 (Saleksio Chanats'erebi) (History of Turkey 1918-2018)*. Tbilisi;
- Manchkhavili, M., Mak'aradze, E. (2014). *Kemalizmi da Demok'rat'izatsia Turketshi (Kemalism and democratization in Turkey)*. Tbilisi;
- Atatürk Kemal* (1975). Nutuk, c.III , İstanbul;
- YENİ TÜRKÇE SÖZLÜK*. (1986). Ankara;
- „*Erdoğanizm ve üzerine oturduğu dört ana sütun*“. (2021). Tr724. 27 Mart 2018. 30 Mart 2018 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 12 Şubat 2021;
- Yilmaz, I., Bashirov G., (2018). *The AKP after 15 Years: Emergence of Erdoganism in Turkey, Third World Quarterly*. DOI: 10.1080/01436597.2018.1447371;
- Sıtkı, Özcan. (2014). „Davutoğlu'nun hocası şokta“, *Zaman*, December 17, 2014;
- Warning, M., Kardas, T. (2011). *The Impact of Changing Islamic Identity on Turkey 's New Foreign Policy*. *Turkish Journal of International Relations*. Vol. 10, NO. 2-3. 158-160. www.alternativesjournal.net.